

УДК 393.98

Зоряна Топорецька,аспірантка кафедри правосуддя юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НЕЗАКОННОГО ЗАЙНЯТТЯ ГРАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ*

У статті розглянуто експертизи, які найчастіше призначаються при розслідуванні зайняття гральним бізнесом, визначено завдання, які ставляться для вирішення цих експертиз. Встановлено, що найчастіше призначаються криміналістичні експертизи (почеркознавчі, технічні експертизи документів, трасологічні), експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів (комп'ютерно-технічні); товарознавчі, економічні експертизи; судово-психіатричні.

Ключові слова: гральний бізнес, азартна гра, судова експертиза, розслідування злочинів.

При розслідуванні зайняття гральним бізнесом завжди виникає необхідність у призначенні судових експертиз, що пов'язано, перш за все, з тим, що гральний бізнес зазвичай здійснюється професійними і висококваліфікованими особами в галузі економіки, юриспруденції, а особливо — спеціалістами у сфері програмування, Інтернет-технологій, а також спеціалістами у сфері проведення азартних ігор та організації грального бізнесу, а тому при його вчиненні використовуються найновіші технічні засоби, обладнання, прогалини правового регулювання грального бізнесу.

Крім того, даний вид злочину є досить новим, що обумовлює відсутність необхідних теоретичних напрацювань та практичних навичок у слідчого. Знань слідчого зазвичай недостатньо для відмежування азартних ігор від інших комерційних ігор; визначення, чи є вилучені речі гральним обладнанням; які види азартних ігор дозволяє проводити вилучене обладнання та чи дозволяє воно робити ставку і видавати виграш тощо. У цьому випадку і виникає необхідність у отриманні висновку експерта, який має спеціальні знання, що дозволяють отримати відповідь на ці питання.

Дослідженню проблем використання спеціальних знань, у тому числі призначенню судових експертиз при розслідуванні злочинів присвячені роботи таких

вчених, як: Р. С. Белкін, В. Г. Гончаренко, Г. І. Грамович, Г. Г. Зуйков, Н. І. Клименко, М. В. Костицький, В. С. Кузьмічов, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, В. О. Образцов, М. В. Салтевський, М. О. Селіванов та інших. Таким чином, для криміналістів проблема використання спеціальних знань завжди була актуальною.

Разом із тим, гральний бізнес є особливим видом злочину, який характеризується високою латентністю, часто пов'язаний з організованою злочинністю, яка носить транснаціональний характер, використанням найновіших комп'ютерних та інженерних технологій, зарубіжного досвіду, що вимагає відповідного рівня підготовки фахівців, які проводять розслідування цього злочину.

На сьогодні практично недослідженим є питання видів експертиз, які можуть призначатися при розслідуванні цього виду злочину, у зв'язку з чим у слідчих виникають проблеми, зокрема з визначенням виду експертиз, які повинні бути призначені для дослідження грального обладнання залежно від способу вчинення цього злочину.

Метою цієї статті є дослідження експертиз, які можуть призначатися при розслідуванні зайняття гральним бізнесом, визначення завдань таких експертиз та виділення окремих особливостей їх призначення з урахуванням норм прийнятого

* Рекомендовано до друку кафедрою правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. (далі — КПК).

Призначення судової експертизи (статті 242—245 КПК України [1]) є основною процесуальною формою використання спеціальних знань при розслідуванні будь-якого злочину, оскільки надає найбільших можливостей у застосуванні науково-технічних досягнень для вирішення завдань кримінального судочинства.

На думку Н. І. Клименко, процесуальне законодавство, що регулює порядок призначення експертиз, потребує вдосконалення щодо передбачення можливості призначення конкурентної (альтернативної) експертизи з метою забезпечення змагальності судового процесу [2]. Дана проблема вирішена в КПК 2012 р. шляхом надання права будь-якій зі сторін звернутися з клопотанням про залучення експерта до слідчого судді, а також надання стороні захисту права самостійно залучати експертів на договірних засадах (ст. 243 КПК України). При цьому ч. 2 ст. 101 КПК України визначає, що кожна сторона кримінального провадження має право надати суду висновок експерта, який ґрунтується на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях.

Відповідно до ст. 242 КПК України експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права. Призначення експертизи обумовлюється ситуацією, коли іншими засобами доказування не вдається достовірно встановити окремі обставини злочину, що розслідується. Визначити таку необхідність у кожній конкретній ситуації повинен слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд, які вирішують питання про необхідність залучення судового експерта.

Експерт, на відміну від спеціаліста, який бере участь у проведенні слідчої дії під керівництвом слідчого, самостійно проводить дослідження і його результати оформлює у вигляді висновку, за який несе особисту відповідальність. Висновок експерта — це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки,

обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи. Висновок експерта як процесуальний документ є джерелом доказів і повинен відповідати певним вимогам, сформульованим у законі (статті 101, 102 КПК України).

Проведені нами емпіричні дослідження матеріалів 93 кримінальних справ про зайняття гральним бізнесом, вивчені дані Єдиного державного реєстру судових рішень, отримані в результаті анкетування слідчих, які проводили розслідування цих злочинів, свідчать, що при розслідуванні злочину зайняття гральним бізнесом найчастіше призначають криміналістичні експертизи: почеркознавчі; техніко-криміналістичні експертизи документів, трасологічні. Крім того, призначають також експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів (комп'ютерно-технічні експертизи); товарознавчі, економічні експертизи; судово-психіатричні.

Експертиза комп'ютерної техніки та програмних продуктів (комп'ютерно-технічна експертиза) найчастіше призначається при зайнятті гральним бізнесом шляхом використання комп'ютерної техніки, доступу до мережі Інтернет: створення Інтернет-казино, Інтернет-клубів, інтерактивних гральних клубів або ж використання грального обладнання зі спеціальним програмним забезпеченням, встановлення на комп'ютерах спеціального програмного забезпечення тощо. У цьому випадку обов'язковою умовою для вчинення цього злочину є встановлення спеціального комп'ютерного обладнання, спеціального програмного забезпечення (ігрових програм), або ж встановлення зв'язку комп'ютерного обладнання з ігровими серверами в мережі Інтернет.

Зокрема комп'ютерно-технічна експертиза призначалася при розслідуванні справи № 1916/209/2012 про зайняття гральним бізнесом, коли особа організувала гральний заклад шляхом розміщення в ньому комп'ютерів із платіжною системою «Pay-Sys» та програмним забезпеченням «VIS-Games». При цьому, згідно з висновком комп'ютерно-технічної експертизи № 1-1429/11 від 01.12.2011 р. у даній справі, на жорстких дисках усіх системних блоків персональних комп'ютерів містилося ігрове програмне забезпечення «VIS-Games»,

тобто обладнання, яке давало можливість проводити азартні ігри, на підставі якого особу було визнано винною у вчиненні злочину та притягнуто до кримінальної відповідальності вироком Чортківського районного суду Тернопільської області від 31.01.2012 р. у справі № 1916/209/2012 [3].

При розслідуванні іншої кримінальної справи за допомогою комп'ютерно-технічної експертизи вдалося встановити, що гральні пристрої, переобладнані з гральних автоматів у ігрові атракціони, відрізняються лише відсутністю в схемі техніці купюроотримувача та купюровидавача, а також емуляції в програмному забезпеченні використання одиниці часу замість аналога грошей, що дозволило особі створити зал гральних автоматів [4].

Згідно з висновком експерта у кримінальній справі № 1-60/11 було встановлено, що на кожному жорсткому диску п'яти системних блоків встановлено програмне забезпечення, за допомогою якого здійснюється ігровий процес через глобальну систему Інтернет. Зміст текстових файлів у каталогах «igrosoft logs», «megajack logs», «ново-mus logs» свідчить про дату, час запуску та виходу з ігрових програм [5].

Основними завданнями експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів є:

- встановлення технічного стану комп'ютерно-технічних засобів, наявності неліцензійних змін у технічному обладнанні чи програмному забезпеченні;

- виявлення інформації (відновлення вилученої), що міститься на комп'ютерних носіях, та визначення її цільового призначення;

- встановлення характеристики програмного продукту та його віднесення до ігрових програм;

- встановлення змін у програмному забезпеченні, які дозволяють проводити азартні ігри;

- встановлення можливостей підключення комп'ютерно-технічних засобів до ігрових серверів чи мережі Інтернет з доступом до азартних ігор;

- встановлення характеристик встановленого програмного забезпечення на предмет можливості проведення азартних ігор;

- визначення якісних змін характеристик комп'ютерного чи грального об-

ладнання, встановлення переробки, переобладнання з метою його використання в незаконній діяльності (передбачення можливості приймати гроші чи виплачувати виграш, встановлення забороненого програмного забезпечення тощо).

Товарознавчі експертизи зазвичай призначаються для дослідження грального обладнання, яке не містить у собі програмного забезпечення та не використовує комп'ютерних технологій (гральні столи, рулетки, фішки, гральний набір для покеру тощо).

Так, гральний бізнес характеризується своєю транскордонністю, його організатори співпрацюють з організаторами грального бізнесу за кордоном, отримують від них інформацію про нове гральне обладнання, яке раніше не використовувалося на території України. Слідчому самостійно складно встановити, чи є вилучене обладнання гральним обладнанням, чи дає воно можливість одночасно робити ставку, проводити гру та визначати її результат і виплачувати виграш, а також для якого виду азартних ігор воно може використовуватись, механізм його використання (механізм розіграшу, запланований розмір виграшу тощо). Для вирішення цих питань призначають товарознавчу експертизу. Проведення такої експертизи також дає можливість встановити виробника грального обладнання та/або постачальника, що в майбутньому дозволяє слідчому встановити осіб, які сприяли вчиненню злочину чи брали участь у його організації.

Головними завданнями товарознавчої експертизи є:

- визначення належності товарів до класифікаційних категорій, які прийняті у виробничо-торговельній сфері (вид, сорт, артикул, марка, модель, розмір, комплектність, визначення серійного номеру тощо);

- визначення якісних змін характеристик товарної продукції, встановлення переробки, переобладнання товару з метою його використання в незаконній діяльності (передбачення можливості приймати гроші чи виплачувати виграш);

- визначення причин якісних змін товарної продукції (мають виробничий характер, виникли при транспортуванні, зберіганні, незаконному переобладнанні у процесі експлуатації);

- встановлення способу виробництва продукції: промисловий чи саморобний,

підприємства-виробника, країни-виробника;

— визначення виробника товару чи постачальника, перевірка законності нанесення серійних номерів, клейма чи інших маркувань, які дають можливість його ідентифікувати.

При зайнятті гральним бізнесом, як і будь-яким видом господарської діяльності, обов'язково ведеться бухгалтерський облік здійснюваних операцій та фіксуються результати такої діяльності. *Економічна експертиза* призначається, коли для вирішення певних завдань розслідування, де потрібні спеціальні економічні знання. Вона призначається для дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності; дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій, дослідження документів обліку господарських операцій [6]. Економічна експертиза при розслідуванні зайняття гральним бізнесом дозволяє також встановити розмір отриманих прибутків від такої незаконної діяльності, що може вплинути на тяжкість призначеного покарання, також така експертиза дозволяє встановити спосіб приховування зайняття гральним бізнесом та під яку господарську діяльність здійснювалося його маскуванню (яким чином проводився бухгалтерський облік зроблених ставок та виплачених виграшів).

Головними завданнями дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності є:

— установлення документальної обґрунтованості оформлення операцій з одержання, зберігання, виготовлення, реалізації товарно-матеріальних цінностей, в тому числі грошових, надання послуг з метою виявлення факту приховування зайняття гральним бізнесом та заміни його іншими законними господарськими операціями;

— установлення документальної обґрунтованості відображення в обліку грошових коштів, витрат;

— установлення способу відображення в обліку операцій щодо прийняття грошових коштів у вигляді ставок та обліку видачі коштів у вигляді виграшів;

— установлення недоліків у організації бухгалтерського обліку, які вказують на неправдивість, неправильність чи необґрунтованість відображених бухгалтерських операцій та свідчать про те, що

насправді проводилися інші бухгалтерські операції, ніж ті, що відображенні в бухгалтерському та податковому обліку.

Техніко-криміналістична експертиза документів призначається для встановлення ознак підробки документа, встановлення дійсного змісту пошкодженого чи знищеного документа тощо, оскільки при зайнятті гральним бізнесом злочинці часто намагаються знищити всі документальні докази здійснення незаконної діяльності.

Завданнями експертизи є:

— встановлення фактів і способів внесення змін до документів (підчистка, травлення, дописка, переклеювання фотокарток, літер тощо) та виявлення їх первинного змісту;

— виявлення залитих, замазаних, вицвілих та інших слабо видимих або невидимих текстів (зображень) на різних матеріалах, а також текстів (зображень) на обгорілих та згорілих документах за умови, що папір, на якому вони зображені, не перетворився на попіл;

— установлення виду та ідентифікація приладів письма за штрихами; визначення відносної давності виконання документа або його фрагментів, а також послідовності нанесення штрихів, що перетинаються;

— установлення цілого за частинами документа; установлення документа, виготовленого шляхом монтажу із застосуванням копіювально-розмножувальної та комп'ютерної техніки;

— ідентифікація особи, яка надрукувала машинописний текст, виготовила зображення відтиску печатки за особливостями навичок виконавця.

Дуже часто злочинці намагаються знищити сліди грального бізнесу, знищити документи, які свідчать про цю заборонену господарську діяльність або ж замаскувати цю діяльність під законний вид діяльності, для чого підробляють бухгалтерські документи, господарські договори чи знищують дійсну документацію. Технічна експертиза документів дозволяє відновити втрачену інформацію та використати її в процесі розслідування кримінальної справи та доказування винуватості особи у вчиненні цього злочину.

Трасологічна експертиза призначається за наявності вилучених на місці події слідів, які свідчать про подію злочину чи особу злочинця. Зайняття гральним бізнесом, як і вчинення будь-якого

іншого злочину залишає сліди, дослідження яких дозволяє встановити механізм вчинення злочину, особу злочинця та отримати іншу важливу для слідчого інформацію для подальшого розслідування. Головними завданнями трасологічної експертизи є ідентифікація або визначення родової (групової) належності індивідуально визначених об'єктів за матеріально-фіксованими слідами-відображеннями їх слідоутворювальних поверхонь; діагностика (установлення властивостей, станів) об'єктів; ситуаційні завдання (установлення механізму слідоутворення тощо).

Перед трасологічною експертизою можуть ставитись питання про наявність на предметах обстановки місця події слідів взаємодії з іншими предметами, придатність цих слідів для ідентифікації або про наявність у цих слідах ознак, що орієнтують на пошук зазначених об'єктів. Виявлені сліди дають інформацію про спосіб вчинення злочину та особу злочинця.

Почеркознавча експертиза при розслідуванні зайняття гральним бізнесом призначається для ідентифікації виконавця рукописного тексту і підпису, коли необхідно встановити виконавця конкретного документа та за чийм підписом виконаний документ. Цією експертизою вирішуються і деякі неідентифікаційні завдання (установлення факту виконання рукопису в незвичних умовах або в незвичайному стані виконавця, навмисно зміненим почерком, з наслідуванням (імітацією) почерку іншої особи, визначення статі виконавця, а також належності його до певної вікової групи тощо).

Проведення такої експертизи необхідно для встановлення особи організатора грального бізнесу, якщо злочин вчинявся групою осіб, для встановлення особи, яка вчиняла всі організаційні дії для відкриття грального закладу, підписувала необхідну документацію та керувала бізнесом. Проведення такої експертизи також дозволяє встановити зв'язки окремо виявленого грального закладу і його організатора з іншими гральними закладами, дослідивши підписи на документах, почерк на складених у різних закладах документах, а також встановити, чи не оформлялася вся документація на підставну особу і чи не було підроблення її підписів у документах. Так, зокрема, при розслідуванні кримінальної справи

№ 0304/557/12 за допомогою почеркознавчої експертизи змогли встановити, що зошит приймання-передачі готівки з рукописним записом «Забрав — 1000» і підписом є виконаними підсудним, що в сукупності з іншими доказами дозволило визнати його винним у організації залу гральних автоматів, проведенні азартних ігор та, відповідно, зайнятті гральним бізнесом [7].

Оскільки азартні ігри мають здатність формувати стійку психічну залежність у гравців — «лудоманію», яка визнана Всесвітньою організацією охорони здоров'я психічною хворобою з присвоєнням їй міжнародного коду F63.0 і віднесена до розладів звичок та потягів, необхідне призначення судово-психіатричної експертизи.

Судово-психіатрична експертиза встановлює, чи існує в гравця психічна хвороба, спричинена азартними іграми — залежність від азартних ігор (лудоманія) і чи вплинула вона на його участь в азартних іграх або ж вчинення ним інших злочинів.

Завданнями судово-психіатричної експертизи є: встановлення наявності у гравця психічної залежності від азартних ігор; встановлення ступеня залежності від азартних ігор у гравця і його можливості керувати своїми діями.

Призначення вказаної експертизи є необхідним при розслідуванні зайняття гральним бізнесом для встановлення обставин, які впливають на тяжкість призначеного покарання (зокрема у випадку наявності значної кількості гравців — «лудоманів» чи у випадку встановлення участі в азартних іграх неповнолітніх гравців), так і у випадку розслідування злочинів, вчинених гравцями, як правило, з метою продовження гри (крадіжок, грабежів, розбоїв, шахрайства тощо).

Отже, при розслідуванні зайняття гральним бізнесом виникає низка питань, вирішення яких вимагає призначення судових експертиз. Результати судових експертиз дозволяють отримати більше інформації про злочин, коли знань слідчого недостатньо, і дають можливість прийняти правильне і обґрунтоване рішення про винуватість підозрюваного у вчиненні злочину, спосіб його вчинення та приховування, а також іншу необхідну та важливу для процесу доказування інформацію.

ПРИМІТКИ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI [не набрав чинності] // Голос України. — 2012. — № 90—91.
2. Клименко Н. І. Щодо інституту конкурентної (альтернативної) експертизи / Н. І. Клименко // Теорія і практика судової експертизи. — 2011. — № 11. — С. 211—216.
3. Вирок Чортківського районного суду Тернопільської області від 31.01.2012 р. у справі № 1916/209/2012 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. — Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21394627>.
4. Вирок Камінь-Каширського районного суду Волинської області від 31.05.2012 р. у справі № 1/0304/41/12 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. — Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24384136>.
5. Вирок Томашпільського районного суду Вінницької області від 11.04.2011 р. у справі № 1-60/11 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. — Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/15036050>.
6. Дондик Н. Я. Використання спеціальних бухгалтерських знань при розслідуванні економічних злочинів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Н. Я. Дондик. — Х., 2006. — 20 с.
7. Вирок Камінь-Каширського районного суду Волинської області від 31.05.2012 р. у справі № 1/0304/41/12 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. — Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24384136>.

Топорецкая Зоряна. Назначение судебных экспертиз при расследовании незаконного занятия игорным бизнесом.

В статье рассмотрены экспертизы, которые чаще всего назначаются при расследовании занятия игорным бизнесом, определены задачи, которые ставятся для разрешения этих экспертиз. Установлено, что чаще всего назначаются криминалистические экспертизы (почерковедческая, технические экспертизы документов, трассологические), экспертизы компьютерной техники и программных продуктов (компьютерно-технические); товароведческие, экономические экспертизы; судебно-психиатрические.

Ключевые слова: игорный бизнес, азартная игра, судебная экспертиза, расследование преступлений.

Toporetska Zoriana. Appointment of legal expertise in the investigation of illegal gambling activities.

The article deals with expertise, which are often assigned during the investigation of gambling activities, set objectives that are put on the resolution of these examinations. Found that the most frequently assigned forensic examination (handwriting, technical examination of documents, investigative), examination of computer equipment and software (computer-technical expertise), merchandising, economic expertise, forensic psychiatry.

Key words: gambling, gamble, forensics, investigation of crimes.